

МАРЦІНКОВСЬКИЙ І.Б., кандидат
медичних наук, доцент Національного
університету кораблебудування ім.
адмірала Макарова

ПРЕДТЕЧА УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКАХ ІЗ НАШИМ КРАЄМ

У ХІХ столітті в Україні, поділеній між Російською імперією та Польщею, насилилося кріпосницького тиску на селянство вибухають народні повстання. Водночас, мислячі люди, нащадки козацької старшини, створюють підпільні громадські товариства. На початку 1820-их засноване очолюване переяславським маршалком В. Лукашевичем Малоросійське Товариства, що мало на меті відділення України від Росії (товариство припинило діяльність після арешту Лукашевича й розгрому декабристів). 1823 р. у Новограді-Волинському було засноване Товариство З'єднаних слов'ян, яке 1825 р. увійшло до Південного товариства. У його програмі передбачалось скасування кріпацтва і створення єдиної федеративної демократичної республіки слов'янських народів.

Окрім того було засновано товариство Південне, яке діяло в Україні, та Північне, яке виступило у грудні 1825 р. на Сенатській площі у Петербурзі, від чого цей рух отримав назву декабристським. До цих товариств входило переважно військове дворянство, а серед них – нащадки київських і чернігівських князів ще з Київської Русі. 1830 р. у Варшаві та Вільні за національне визволення вкотре повстали поляки.

Незважаючи на заперечення Російською імперією самого існування українського народу передові представники суспільства своїми зусиллями взялися відроджувати занепалу самотню культуру українського народу, його освіту і науку. Завдяки ентузіазму Василя Каразіна (похований у Миколаєві), 1805 р. засновується Харківський університет, а після протестних виступів студентів і закриття Кременецького ліцею і Віленського університету в 1834 р. був заснований Київський університет.

1832 р. Микола Венгер у Миколаєві в Чорноморському гідрографічному депо видає тодішньою українською мовою повість

«Микола Коваль» – перший український твір в новітній українській літературі. Через рік, у 1833, Григорій Квітка-Основ'яненко у харківському альманасі «Утренняя звезда» друкує українською оповідання «Салдацький патрет» та уривок з повісті «Маруся».

Саме у цьому межичассі загострення феодальних суспільних відносин і виникнення перших паростків відродження української культури, 9 березня (25 лютого за ст. ст.) 1814 року в мальовничому Наддніпров'ї, у селі Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Звенигородського району Черкаської області), що в центральній, серцевинній частині України, у нащадків прадавнього землеробського та волелюбного, хоч і покріпаченого народу, який споконвіку заселяв ці землі, у хаті Якіма Бойка, родинні корені якого сягають опришків з Прикарпаття, його дочка Катерина, заміжня за внуком запорозького козака Григорієм Шевченком (по вуличному Грушівським), народила четверту дитину – сина. Через три дні після народження, 12 березня (28 лютого за ст. ст.) місцевий священник Олексій Базаринський охрестив хлопчика, давши йому при святому хрещенні ім'я Тарас – за святим згаданого дня. Ніхто тоді не міг подумати, що ім'я Тарас (грецькою tarasso – бентежу, турбую – буквально: бунтівник) умістить у собі ємку характеристику життєвого шляху майбутнього поета і художника, мислителя і національного пророка.

Доля судила йому, народженому у рабському кріпацтві, стати не просто художником, не тільки поетом, але й духовним натхненником українського національного відродження.

Спершу твори Шевченка поширювалися серед російського і українського дворянства та інтелігенції. Його успіх був таким, що панночки, які з дитинства були навчені розмовляти виключно французькою, почали вивчати українську задля того, щоб читати поезію Кобзаря. Пізніше твори Шевченка поширюються й серед українського селянства, а потім й серед міських робітників.

Вплив Шевченкової поезії на народні маси в Україні був таким великим, що змусив на початку ХХ ст. взяти його слова різними за ідеологією й антагоністичними між собою політичними силами на озброєння агітаційної роботи. Свідченням цьому є й миколаївська періодична преса (наприклад, «Красный Николаев», «Українська думка» тощо), де на її шпальтах розгорнулася відверта боротьба за «нашого Шевченка» між ідеологічними супротивниками.

Незважаючи на всі зусилля й досягнуті успіхи у дослідженні творчого спадку Кобзаря, створення інституту його імені, музеїв, сотні виконаних дисертацій, мільйонні накладі «Кобзарів», його поетичний доробок зазнавав і зазнає фальшувань, а видання – цензурних купюр.

Донині не видано повного академічного зібрання творів Т. Шевченка ні у часи Російської імперії, ні в Українській РСР, ні у відродженій державі Україна, ні за усіх часів серед української діаспори у різних країнах.

Незважаючи на побутуючу дотепер думку про відсутність зв'язків Т. Шевченка з Миколаївщиною, системне дослідження творчої спадщини митця, архівних документів, періодики тощо засвідчує про нерозривний і безпосередній зв'язок постаті і творчості Кобзаря з нашим краєм.

У творах Т. Шевченка згадані: Миколаїв – чотири рази (повість «Художник» [5, т. 4, с. 188, 202, 207], епістолярії [5, т. 6, с. 214]), Миколаївська морська обсерваторія (поема «Кавказ») [5, т. 1, с. 345]; Вознесенськ – тричі (повісті «Несчастный» [5, т. 3, с. 245], «Музыкант» [5, т. 3, с. 234]); Очаків – двічі (поема «Москалева криниця» [5, т. 2, с. 239]), а також річка Інгул [5, т. 1, с. 156], Степ (наприклад, у баладі «Тополя» [5, т. 1, с. 113] чи вірші «Думи мої, думи мої...» [5, т. 1, с. 125]), Лиман (наприклад, у поемі «Тарасова ніч» [5, т. 1, с. 85], поезії «Іван Підкова» [5, т. 1, с. 123] тощо), скіфські [5, т. 2, с. 249, 257; т. 6, с. 106], гунські [5, т. 1, с. 293] та грецькі часи, козацькі та гайдамацькі події, чумацькі шляхи, що є невід'ємною складовою краю та його історії.

Т. Шевченко цікавився суднобудуванням, мореплаванням. Різні типи суден зображені на багатьох його художніх роботах, він вживав суднобудівні та морехідні терміни, історія мореплавання і суднобудування згадані у ряді його творів [1].

У творчому доробку митця згадані київські князі Аскольд, Дір, Ігор, Святослав, Олег, які здійснювали військові походи Дніпром і Чорним морем ще у IX – X ст., а отже пересувалися територією Миколаївщини, розбивали свої табори на острові Березань, у гирлі Дніпра й Лиману.

Т. Шевченко знав про чорноморські морські походи запорозьких козаків на легендарних військово-десантних швидкісних і маневрених чайках. Їхні морські походи оспівані в багатьох

поетичних творах, де згадані П. Конашевич-Сагайдачний («Гайдамаки», «Гамалія», «Никита Гайдай»), Самійло Кішка («Прогулка с удовольствием и не без морали») та ін.

Окрім того, Шевченко цікавився літературою про морські походи. У повісті «Художник» ним згаданий французький мореплавець і океанограф Дюмон Дєрвіль (здійснив експедицію в Антарктиду під час якої відкрив цілий ряд островів) [5, т. 4, с. 184], Христофор Колумб [5, т. 4, с. 179]. На сторінках «Щоденника» можна прочитати про Роберта Фултона [5, т. 5, с. 13, 86], який 1807 року побудував перший у світі пароплав, Джона Ністрема – відомого в той час інженера-суднобудівника, що керував будівництвом пароплавів на Волзі [5, т. 5, с. 109, 358].

Серед прізвищ моряків Т. Шевченко згадує й тих, хто був у Миколаєві: адмірала М.П. Лазарева, який здійснив навколосвітнє плавання і як помічник Ф. Беллінсгаузена в 1819 – 1821 рр. брав участь у відкритті Антарктиди і 29 островів, головного командира Чорноморського флоту і портів, а з 1833 р. військовий губернатор міст Миколаєва і Севастополя [5, т. 5, с. 34], Миколу Андреасовича Аркаса – адмірала (з 1878), з 1871 – головного командира Чорноморського флоту і портів, військового губернатора Миколаєва (згаданий Т. Шевченком у листі до Варфоломія Шевченка від 2 грудня 1860 р. [5, т. 6, с. 214]).

Митець знався з багатьма моряками ще з часу навчання в Академії мистецтв. З Т. Шевченком були знайомі моряки, які в свій час служили на Чорноморському флоті, а отже були у Миколаєві: О. Баласогло, М. Брилкін, Я. Возніцин, І. Грасс, В. Кишкін, В. Кошкуль, П. Оболонський, М. Симонов, У. Петров; флотські і військові медики Г. Муравський, С. Незабитовський, Ф. Чельцов, Є. Рудиковський [1; 3].

Спілкуючись з флотськими офіцерами (найвідомішими є Олексій та Іван Бутакови, батьки яких мешкали у Миколаєві [3, с. 71 – 84]) та простими матросами, Т. Г. Шевченко вивчив морське арго – говірку моряків, як різновид соціального діалекту. Підтвердженням цьому є рядки вірша «Добро, у кого є господа...»: «Ми довго в морі пропадали, / Прийшли в Дар'ю, на якор стали...» [5, т. 2, с. 87]. Саме слова «прийшли», а не «приплили», і «на якор стали», а не «якір кинули», вказують на добру обізнаність митця з особливостями професійної мови моряків та флотськими традиціями. У записах

«Щоденника» указані назви сторін світу та напрямки вітру, які вживають моряки, наприклад, «вест», «зюйд-вест», «зюйд-ост», «норд», «норд-вест», «норд-ост», «ост».

Більше 50 осіб, які зустрічалися чи товаришували з ним були у зв'язках з Миколаївщиною. Ці зв'язки мали взаємний вплив. Серед цих осіб були: письменниця А. Марченко, мемуариста О. Смірнова-Россет, актори М. Щепкін і Д. Леонова, композитор М. Мусоргський, художник І. Айвазовський, скульптор М. Микешин, лексикограф В. Даль, літературний критик П. Гайдебуров, кирило-мефодієвець О. Навроцький. Миколаївщину відвідували знайомі з Т. Шевченком військові Я. Кухаренко, Я. де Бальмен, декабристи О. Муравйов і С. Волконський, публіцист І. Аксаков, літературні критики В. Белінський, П. Вейнберг (народився у Миколаєві), письменник Л. Толстой, літературний критик А. Марцінковський та інші [3]. У Миколаєві служив В. Даль – флотський офіцер, а потім лікар і лексикограф, який був знайомий з українським поетом [3, с. 99 – 106].

За дослідженнями С. Чаніна [4], які базуються на спогадах родичів Т. Шевченка та деяких архівних даних, на Миколаївщині побували та мешкали: Григорій Іванович Шевченко – батько Тараса; Омелян Іванович Шевченко – дядько (стрий) Тараса, який мешкав у селах Піски (Баштанського р-ну) та Улянівка (Новобузького району). У селах Улянівка, Баратівка Новобузькому району, в Миколаєві мешкали діти, внуки та правнуки Омеляна Івановича. У Миколаєві жили нащадки брата Т. Шевченка – Йосипа.

Заборонені твори Т. Шевченка поширювалися на Миколаївщині з ще за його життя та у подальші роки ХІХ ст. про що свідчать наступні факти:

лист Я. Кухаренка до Т. Шевченка у Новопетровське укріплення від 7 серпня 1857 р.;

М. М. Аркас добре знав твори Т. Шевченка, які на той час були вилучені з усіх бібліотек і заборонені до друку, а отже автор опери «Катерина», «Історії України-Русі» та ініціатор заснування Українського товариства «Просвіта» у Миколаєві читав їх у списках;

наявність списків поетичних творів митця у бібліотеці флотського лікаря, громадського діяча і колекціонера, мешканця Миколаєва В. Страдомського;

у кримінальній справі про вбивство і пограбування вченого, красзнавця, культурно-освітнього та громадського діяча

Ф. Камінського згадані серед інших вкрадених речей й «рукопис» поеми «Сон» Т. Шевченка [3, с. 332 – 335];

виявлення в 2011 році у Миколаєві списку забороненої поезії Кобзаря – «Тарас Шевченко» [2].

Творчість та ідеї Т. Шевченка стали духовною основою театру корифеїв, заснованого 1882 р. на тлі колоніальної антиукраїнської політики Російської імперії (Валуєвський циркуляр 1863 та Емський акт 1876 рр. підписаний Олександром II), який у щорічних гастролях у Миколаєві, як і в інших містах, з великим успіхом ставив «Назара Стодолю» Т. Шевченка, «Невольника» М. Кропивницького за однойменною поемою Кобзаря та «Глум і помста» за його поемою «Титаріва», п'єсу «Мати-наймичка» І. Тогобочного, інсценізація поеми «Катерина» К. Ванченка-Писанецького та «Катерину» – першу українську оперу створену миколаївцем М. Аркасом у 1891 році, в основу якої покладено однойменну поему Шевченка.

У Миколаєві у 1916 році Н. Малеча видав «Словничок Шевченкової мови» – перше лексикографічне дослідження поезії Кобзаря [3, с. 276 – 286].

Шевченків «Заповіт» став гімном Висунської народної республіки (1919) [3, с. 271 – 275].

Ім'я Шевченка у різні роки носили чисельні культурно-освітні заклади, промислові та сільськогосподарські підприємства краю. Його ім'я носять й сьогодні населені пункти, вулиці, сквери, бібліотеки, сільськогосподарські підприємства Миколаївщини.

На Миколаївщині народилися чи мешкали в різний час 21 особа, удостоєна високого звання лауреата Державної премії України імені Тараса Шевченка (з 27 вересня 1999 року – Національна премія України імені Тараса Шевченка).

Висновки:

– на Миколаївщині жили родичі Т. Шевченка, наш край згаданий у його творчості;

– у творчому доробку митця згадані суднобудівні, судноплавні та корабельні терміни, історія суднобудування;

– на сьогодні відомо про понад 50 осіб, які були знайомі з Т. Шевченком та перебували на Миколаївщині;

– системне і всебічне дослідження творчої спадщини Кобзаря та біографії осіб, знайомих з поетом, у зв'язках з Миколаївщиною

збагачує краєзнавче шевченкознавство, як міждисциплінарну галузь наукового знання, що відзначається різнобічними напрямками;

– отримані знання дозволяють краще зрозуміти дух тієї епохи, а отже сприяють глибшому розумінню творчості поета-художника та її значення у формуванні духовного світу та естетичних уподобань для теперішнього і майбутніх поколінь;

– поширення серед мешканців Миколаївщини списків поезії Кобзаря та його імені у назвах населених пунктів, вулиць, творчих, освітніх та виробничих колективів показали, що вони є невід’ємною частиною культурного та політичного життя України;

– 200-літній ювілей від дня народження Тараса Шевченка, який ми відзначаємо у 2014 році, повинен консолідувати українців усього світу задля майбутнього демократичного розвитку нашої держави – України.

Список використаних джерел:

1. Марцінковський, І. Суднобудівні, судноплавні та корабельні терміни у творчій спадщині Т. Шевченка [Текст] / І. Марцінковський. – Миколаїв: Видавництво НУК, 2011. – 56 с.
2. Марцінковський, І. Миколаївський список забороненої поезії Тараса Шевченка [Текст] / Редакція і вступна стаття Ігоря Марцінковського. – Миколаїв : НУК, 2013. – IX, 58 с.
3. Марцінковський, І. Б. Дешифрація до шевченкіани Миколаївщини [Текст] / І. Б. Марцінковський. – Миколаїв : НУК, 2013. – 348 с.
4. Чанін, С. В. Великий рід великої людини [Текст] / С. В. Чанін. – К. : ТОВ «ЕЛІБРЕ», 2008. – 160 с.
5. Шевченко, Т. Зібрання творів. У 6 т. (вид., автентичне 1 – 6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») [Текст] / Тарас Шевченко; ред. кол.: М. Г. Жулинський (гол.), В. С. Бородін, С. А. Гальченко та ін.). – К.: Наукова думка, 2003.